

УДК 37.011

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ТОЛЕРАНТНОСТІ ЯК СОЦІАЛЬНОЇ ЦІННОСТІ

Юлія КОТЕЛЯНЕЦЬ (Кіровоград)

Суспільство будь-якої епохи і будь-якої формації прагне до розвитку, вибір шляху якого багато в чому обумовлений ціннісними пріоритетами суспільства в цілому і людини як її представника. В даний час проблема вивчення та формування ціннісної сфери (аксіосфери) особистості є відкритою і широко вивчається різними науками: психологією, педагогікою, аксіологією та ін.

Однією з найважливіших цінностей являється толерантність. На думку багатьох вчених, наявність цінності толерантності на рівні суспільної свідомості може служити передумовою розвитку толерантності як особистісно значущої цінності в індивідуальній свідомості людини [1].

М. Уолцер відзначає, що релігійна терпимість як соціальна цінність раннього періоду розвитку цивілізації демонструє «відсторонено-смирненне відношення до відмінностей в ім'я збереження миру»[6, с. 25]. В даному контексті в семантичне поле категорії толерантності потрапляють такі затверджені майже всіма світовими релігіями норми, як: ненасилля, прощення, милосердя, миролюбність, гуманність, що становлять основу свідомості людини, що сприймаються як абсолютні цінності суспільства.

Так, найдавнішу індуїстську релігію і філософію пронизують ідеї ненасильства і здатності жити, не завдаючи нікому шкоди, що стали головними чеснотами стародавнього суспільства. У мислителя давнини Утгахамана знаходимо ідеї про те, що «існують чотири чесноти - непричинення зла кому б то не було тілом, словом, наміром і всім життям», у Джима Махавіра – прояв «хімси» - насильство над живими істотами виявляється самим важким з усіх вчинків [2]. Пізніше ідеал ненасильницької поведінки знайде відображення в політичній програмі М. Ганді, в якій ряд вчених простежує ідеї терпимості (толерантності). «Для Ганді ненасильство - не просто політична тактика боротьби за визволення Індії, а основоположний принцип цілісного світогляду, який знаходить втілення і в його ідеалі загального благоденства і самоврядування громад (сарвойдайя), і в розрізненні негативного і позитивного змісту ненасильства, і в підкресленні ролі ненасильницького опору в Індії»[2, с. 153]. Тим не менше існування ще

в стародавньому суспільстві терпимості як вищої мудрості, відображеного в ідеях ненасильства, не змінило його жорстку кастову структуру.

У конфуціанстві з давніх часів провідною категорією і вищим сенсом існування визначалася гуманність, оголошувався принцип гуманного ставлення між людьми - «жень». «Людина, позбавлена людяності, не буде перебувати довго в скрутних обставинах, але вона також не буде довго перебувати в неробстві. Тільки істинно людина здатна і любити, і ненавидіти», - проповідував мудрий Конфуцій. Хтось запитав: «Чи правильно говорять, що за зло треба платити добром?». Учитель сказав: «А чому ж тоді платити за добро? За зло треба платити по справедливості, а за добро - добром .... Спробуйте дати хоча б трохи добра ішими, і ви побачите, що будете не взмозі здійснити дурний вчинок» [5, с. 16].

Пізніше вже в Новому Завіті, духовному першоджерелі християнської філософії, знаходимо звернення: «Ви чули, що сказано: Люби ближнього твого і ненавидь свого ворога. А я кажу вам: любіть ворогів ваших, благословляйте того хто вас проклинає, обожнюйте хто ненавидить вас, і моліться за тих, хто кривдять вас і будьте синами Отця вашого небесного».

Необхідно відзначити, що крім воєн на релігійному ґрунті в античний період відбуваються кровопролитні загарбницькі війни. Ініціаторами таких вієн, як правило, стають більш слабкі в ресурсному забезпеченні, але сильні у військовій підготовці держави. Данна політика, формуючи загарбницькі механізми в свідомості з одного боку і «відносно-покірні» (опір все ж виявлявся) з іншого, стає одним з факторів, що перешкоджає встановленню громадянського суспільства і функціонуванню в ньому толерантності як основи побудови конструктивних взаємовідносин людей.

Демокріту приписують «вираз про значущість чуттєвої толерантності», про те, що краса тіла у різних людей неоднакова, хоча і споріднена [там же].

На нашу думку, на обмеження ідей толерантності в античному світі вплинув рабовласницький лад. Суспільна формація, в якій діють закони касти і спостерігається «знецінення» життя окремих людей, не може служити прикладом суспільства толерантності, незважаючи на декларовані в ньому принципи людинолюбства, поміркованості, мудрості, розумності, віротерпимості і т. д.

В середні віки толерантність пов'язується зі стражданням (*tolerantia* з *patientia*) [М.Б. Хомяков].

Мотивацією середньовічної людини (особливо в період раннього середьовіччя) до прояву поки ще терпимості залишається бажання

уникнути покарання Божого, що обумовлено величезним впливом церкви на поведінку людини, яка вже почала усвідомлювати рівність людей перед Богом [8, с. 21]. Епоха середньовіччя ще більше закріплює ідеї інтолерантності у відносинах «людина-держава» і зміцнює ідеї покірності, смиренності, покори людини домінуючої ідеології, релігії. Вчений приходиться до висновку, що інші погляди, принципи життя, що суперечать традиціям правителя, знищувались.

Неприйняття індивідуальності і страх її проявити - одна з ознак інтолерантного суспільства. З часом осмислення сутності толерантності зазнає змін. З XV ст. категорію толерантності трактують як здатність переносити біль і бути витривалим (вольова якість, контрольована свідомістю індивіда). Розуміння толерантності як «дозволеності», «стриманості», у відносинах з людьми інших поглядів приходиться в період релігійних воєн XVI століття (боротьба католицизму і протестантизму). У даний час категорія толерантності переходить в розряд моральних якостей (людських чеснот), що мають емоційно-вольову основу.

Суспільна свідомість змінюється в епоху Ренесанса. Людина починає жити земним життям, хоча не відрікається від Бога, а, навпаки, зближується з ним. Одночасно це дає свої підстави для повернення людини до ідей толерантності та створює певні труднощі на шляху їх практичної реалізації. Звеличування ідеалів, духовних цінностей, моральних орієнтирів античності призводить до того, що саме з цього періоду толерантність (терпимість) починає усвідомлюватися як певний гарант ненасильницького світоустрою.

На думку ряду вчених, ці ідеї будуть розвинуті філософами епохи Нового часу [8]. Саме тоді цінність толерантності закріплюється в суспільній свідомості. В рамках європейського Просвітництва з'являються роботи філософів, ідеологів толерантності, Ф. Вольтера, Д. Локка та ін.

В одному із спеціальних трактатів, присвячених толерантності (Traite Sur la tolerance) Ф. Вольтера (1763), ми знаходимо пояснення категорії толерантності саме як загальнолюдської цінності: «Ми повинні всіх людей розглядати як наших братів. Що, і турок - мій брат? І китаець? І єврей? Так, без сумніву, діти одного батька» [4]. Ф. Вольтер стверджує, що толерантність притаманна всім людям, будь-яка людина має відмінності, робить помилки, отже здатна співіснувати і багато прощати іншому.

Ці ідеї лягають на благодатний ґрунт в індивідуальній свідомості людини епохи Нового часу. Починаючи з Просвітництва толерантність широко розглядається як основа світу

Разом з цим толерантність починає сприйматися як цінність суспільства, яка здатна стабілізувати економічні відносини, упорядкувати суспільні зв'язки. Поступово семантичне поле толерантності розширюється за рахунок включення в нього категорій «співпраця», «діалог», «партнерство», «взаємозбагачення».

Підтвердженням тому служить «Послання про віротерпимість» Д. Локка, в якому яскраво і обґрунтовано доведена значущість діяльності біженців - гугенотів. Філософ виступає в їх захист і наводить аргументи на користь толерантності, визначає її економічну доцільність.

Разом з тим, розповсюдилась в Європі політика абсолютизму яка створювала певні перепони на шляху становлення ідей толерантності як соціальної цінності. З одного боку, саме в цей час в Європі створюються документи, легалізуються положення окремих народів, які до цього часу були об'єктами загальної нетерпимості. Прикладом може служити «Едикт про терпимість», оприлюднений 2 січня 1782 Йосипом II, ерцгерцогом Австрії та імператором Священної Римської імперії. «Корисними для суспільства» стають євреї, які повинні були сплачувати «Охоронний внесок» за терпимість (*toleranz*), проявлену до них. Однак разом з придбанням можливості брати участь в економічному житті суспільства, цей народ, як і раніше залишався обмеженим у праві розвивати свою власну культуру. «Толерантність», встановлена за гроші, що обмежує свободи і перешкоджає розвитку національної самосвідомості, не відображає справжньої своєї сутності.

Епоха XIX століття практично не змінює трактування суті толерантності, закони розвитку капіталізму включають толерантність в розряд регуляторів суспільно-політичного й економічного життя.

Світові війни, холодна війна - події XX століття загострюють проблему толерантності в системі цінностей людини і суспільства. Семантичне поле даної категорії розширюється за рахунок включення в нього категорій «ненасилля», «миру», «свободи» та ін.

Розвиток екстремістських течій, розгул тероризму і відкритої злочинності, загроза біологічної війни ставлять суспільство кінця XX – початку XXI століття перед необхідністю дещо іншого осмислення сутності толерантності. Багато в чому це пов'язано зі зміною свідомості сучасної людини.

Відкритим залишається і питання про розвиток в суспільстві толерантності як соціально значущої цінності (в кращому випадку, вона діє на рівні декларування).

Ми припускаємо, що можливими причинами цього явища можуть стати: домінування ідеології пануючого класу, партії; політика «виживання» однієї цивілізації за рахунок поглинання ресурсів інших цивілізацій.

Розкриємо більш детально позначені причини.

1. Домінування в тій чи іншій мірі ідеології пануючого класу, партії перешкоджають встановленню принципів толерантності наслідком чого є низька культура плюралізму в суспільстві, наявність стереотипів у свідомості.

Плюралізм традиційно ототожнюється з позицією, відповідно до якої є не одна (монізм), не дві (дуалізм), а багато сутностей, субстанцій, існувань[7, с. 656].

Суспільство з низькою культурою плюралізму приречене на економічне і культурне «відставання» (передумовою цього являється відсутність культурного збагачення, економічної мобільності), виникнення маргіналів, громадських і політичних опозицій з дисфункціональними проявами, реакціями протидіяти і опору на обмежувальні дії (непокоря законам, страйки, мітинги, революції).

Способами усунення вищезазначеної проблеми можливо вважати демократизацію суспільства - «державний і громадський устрій, який забезпечує згоду між групами з різними інтересами і повсякденною поведінкою»[3, с. 25], заохочення культури миру і міжкультурного діалогу, а також формування в суспільній та індивідуальній свідомості цінностей демократичного суспільства: свободи, відповідальності, справедливості.

2. Існування політики «виживання» однієї цивілізації (суспільства, держави, нації, народу) за рахунок поглинання ресурсів інших цивілізацій. Наслідками чого є: втрата суверенітету, кровопролитні війни.

Ми визнали правомірним запропонувати наступні варіанти вирішення означеної проблеми у сфері потенційних можливостей державної системи освіти:

- створення суворої правової бази, яка забороняє дискримінацію і поневолення іншої людини, народу, країни в будь-якому вигляді;
- адаптація людини до умов сучасного життя, формування здатності до успішної самореалізації в суспільстві в збиток інтересам інших (соціальні гарантії, посилення морального, трудового та економічного виховання).

Виступаючи в якості норми, толерантність служить засобом упорядкування соціальної взаємодії, відповідно до чого особистість отримує конкретні «зразки» поведінки, реалізує їх в подальшій взаємодії з оточуючими. При цьому перед педагогічною наукою постає досить конкретне завдання: виховання толерантності через додання особистісного сенсу суспільно значущої цінності.

У цьому зв'язку виникає низка запитань. Чи може педагогіка вирішити вище поставлену задачу? Абсолютно ясно, що орієнтація

освіти на вирішення проблеми виховання толерантності у підростаючого покоління залежить від педагогіки з теорії даного питання, але і спеціальної підготовки педагогічних кадрів до організації виховної роботи з формування толерантності у дітей і молоді як особистісно значущої цінності, моральної якості особистості.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Безюлева Г. В. Толерантность в пространстве образования: Учебное пособие / Безюлева Г. В., Бондырева С. К., Шеламова Г. М. – М.: МПСП, 2005. – 152 с.
2. Гусейнов А. А. Этика ненасилия // Философия науки. – 1990. – № 11. – С. 72-94.
3. Дробижева Л. М. О социальных и политических проблемах формирования толерантности / Публичная сфера и культура толерантности. Обилие проблемы и российская специфика // Под ред. Ю. А. Красина. – М. – 2002. – С. 21-31.
4. Идентичность и толерантность: Сборник статей / Под ред. Н. М. Лебедевой. Москва: Институт этнологии и антропологии РАН, 2002. – 416 с.
5. Культура мира: Хрестоматия / под ред. проф. В. Т. Кабуна; сост. Л. К. Кондаленко, С. М. Симонова. – Минск: Бел. фонд социальной поддержки детей и подростков, 1999. – 218 с.
6. Уолцер М. О терпимости. – М.: Идея-Пресс. Дом интеллектуальной книги, 2000. – 159 с.
7. Философия: энциклопедический словарь / Под ред. А. А. Ивина. – М.: Гардарики, 2004. – 1072 с.
8. Швачко Е. В. Толерантность как социальная ценность // Практическая психология. – 2000. – № 5. – С. 17-24.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Котелянець Ю.С. – аспіранка Київського Національного Університету Біоресурсів і Природокористування України

Наукові інтереси: формування толерантності у вчителів початкових класів.

УДК 37(09)(477)

STUDYING OF THE CHILD AND CHILDREN'S COLLECTIVE, AS A BASIS OF THE SOCIAL EDUCATION IN UKRAINE IN THE 20-30 YEARS OF THE 20TH CENTURY

Vitaliy KRAVTSOV, Tatyana KRAVTSOVA (Kirivograd)

Social education, which is interpreted as creating an environment and measures directed at augmentation and assimilation of universal and special knowledge, social experience to form the social, the positive, the value